

“XV-XX YÜZYILLARDA MERKEZİ VE GÜNEY-DOĞU AVRUPADA KÖYLÜ HAREKETLERİ” KONUSU HAKKINDA

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

Bu sene Viyana’da toplanan XII. Milletlerarası Tarihî İlimler Kongresinin, metodoloji ve Yeni Çağ Tarihi ile ilgili seksiyonundaki (IV.) raporlardan biri XV. asırdan XX. asra kadar Orta ve Güney-Doğu Avrupa’da köylü hareketleri konusunu ele almıştı. Bu raporu hazırlayanlar bir Romen tarihçisi (S. Pascu) ile üç Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri tarihçisi (V. V. Mavrodin, B. F. Porchnev, İ. G. Antelava) görünüyordular. Konuyu belli bir görüş açısından inceledikleri anlaşılabilir raportörler, tabiiyle bütün Balkan yarımadasını ve Macaristan’ı, yani, bahis konusu edilen yüz yıllarda ya tamamen veya kısmen Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan bir sahayı tetkik ediyor, ayrıca, Avusturya, Çek ve Slovakya, Polonya ve Avrupa Rusya’sını da içine alıyorlardı. Tetkike başlangıç tarihi 1419’daki Hussite harpleri, son tarih olarak da Birinci Dünya Savaşı (1914) tesbit edilmişti.

Çok geniş bir saha ve kronolojik devir içindeki köylü hareketlerini büyük bir giriftlik ve güçlük arzeden bir problem gibi kabul eden raportörler, bu giriftliğin (complexité), bir yandan, bu hareketleri meydana getiren memleketlerin ve halkların sosyal-ekonomik ve sosyal-politik yaşayışlarının özelliklerinden, diğer yandan ise, bu hareketlerin çeşitli şekillere bütrünmüş olmasından ileri geldiğini iddia etmekte idiler. Onlar, köylü hareketlerini, çıktıkları memleket ve devir ne olursa olsun, sadece, köylülerin daha iyi bir hayat şartı elde etmek umumî görünüşü gibi vasıflandırırken, bu noktada, bu hareketler arasında bünye ve nitelik bakımından hiç bir ayırma yapmamakta idiler ve hepsinin de feodal cemiyet ve kapitalist cemiyet temel karakteristiğini arzettiğini belirtiyorlardı. Ancak, bu temel karakteristik içinde zuhur eden her kıyam hareketi münhasıran bir köylü hareketi olarak tefsir ve izah edilebilir mi idi? Bizzat ve kelimenin gerçek anlamında köylüler tarafından yapılmış mı idi? Bu husus lâıkiyle anlaşılabilir, mübhem kalıyor ve gereği gibi ispatlanamıyordu.

Raportörler, Batı Avrupa'da daha önceki zamanlarda vuku bulmuş köylü hareketleri ile Orta ve Güney-Doğu Avrupa'dakiler arasında hiç bir esaslı fark bulunmadığını, fakat, berikilerde halk kütlelerinin vaziyetini yabancı hâkimiyetlerin daha da ağırlaştırdığını ileri sürmekte idiler ki, bu suretle, kapitalist devirde Habsburg'lar idaresi ile Osmanlı hâkimiyetinin ve Avusturya-Macaristan monarşisinin benzer neticeler doğurduğunu, yani, köylü hareketlerinin aynı zamanda millî kurtuluş ve sosyal ilerleme hedefleri takip ettiğini belirtmek istiyorlardı. Onlara göre muhasım durumdaki sınıfların (feodal ve kapitalist) bulunduğu bir cemiyette hâkim sınıflar tarafından (feodalitede derebeyleri, cismanî ve ruhanî kudretliler, kapitalizmde ise toprak ağaları ve burjuvazi) uygulanan ve umumiyetle üretici kütleler üzerinde, özellikle, feodalizmde köylüler, kapitalizmde de hem köylüler hem sanayi ameleleri üzerinde devamlı bir karakter taşıyan sömürücülük, ezilenlerin ezenlere karşı mücadelesinin devamlı ve fasılasız karakteristiğini teşkil etmiştir.

Pascu ve arkadaşları, bu umumî mülâhazaları serdettikten sonra, köylü hareketlerinin göç, haydutluk, kısmî direnmeler, mahallî karışıklıklar ve isyanlar gibi türlü şekiller aldığını söylemekle, bizim yukarıdaki teşhisimize yaklaşmış oluyorlar, fakat bu türlü şekillere bürünmüş olan huzursuzlukları, yine de ısararla, "Köylü Hareketleri" olarak vasıflandırıyorlardı. Halbuki, herhangi bir huzursuzluğu, küçük veya büyük çaptaki bir ayaklanmayı, çıktığı yerleri ve çıkarıcıların niyet ve hedeflerini iyice tahlil etmeden, genel olarak, bir köylü hareketi olarak nitelemek ve izaha çalışmak güçtü. Bütün tarihî devirlerde, her yerde sükûn ve huzurun hâkim olduğu zamanlar bulunduğu gibi isyan ve karışıklık devirleri olmuştu. Bu türlü hareketler sadece köylülere münhasır değildi. Avrupa feodal hayatında, Balkanların Osmanlı hâkimiyetinden önceki devirlerinde de sık sık ve türlü türlü karışıklıklar ve kıyاملar görülmüştü. Hattâ, bu bölgedeki ilk Osmanlı hâkimiyeti devri, bu türlü huzursuzlukların, başka yerlere ve başka zamanlara nisbetle, en az görüldüğü bir devir olmuş, âdeta bir kaç asır süren *Pax Ottomana* husule gelmişti.

Diğer taraftan, bahis konusu olan XV. yüzyılın —hattâ kısmen sonraki yüzyılların— karakteristik ve hâkim vasfının, özellikle, dinî-mezhebî olduğunu unutmamak ve ilk plânda bu faktörlerin rol oynadığını hatırlamak gerekti. Elbette diğer âmillerin etkilerini de hesaba katmak lâzımdır. Ancak, ekonomik faktörleri her zaman başa geçire-

rek her türlü huzursuzluğu ve karışıklığı, bir köylü hareketi ve bunu da anti-feodal müteradifi olarak anti-Osmanlı ve anti-Türk göstermek, muhakkak ki, yanlış olurdu. İlk devirlerde, Balkan yarımadasındaki Osmanlı hâkimiyetinin bu bölgeye tam bir düzen ve adalet getirdiğini, muhtelif etnik unsurlar arasında yapıcı ve birleştirici bir unsur olarak, devrine göre çok geniş bir tolerans ve insanlık anlayışı ile, bir idare sistemi kurduğunu ve bu keyfiyetin şimdiye kadar pek çok tarihçiler tarafından tesbit edilen tarihî bir gerçek olduğunu unutmamak lâzımdır. Bu bakımdan, Pascu ve arkadaşları tarafından hazırlanan raporun sathî, sübjektif ve belli maksatlara göre hazırlanmış olduğu intibai kuvvetli idi ve bu raporun tartışması sırasında bu husus bir çok tenkitçiler tarafınaan belirtilmişti. Bu tenkitlere biz de katılıyor ve tarihî olayların yanlış bir şekilde değerlendirilmeye teşebbüs olduğuna dair olan fikrimizi, bir kaç misali orada zikrederek, açıklamak istiyorduk. Ne yazık ki, seksiyon başkanı Çek tarihçisi J. Macek vaktin kifayetsizliğini ileri sürerek, diğer bir kısım tenkitçiler ile birlikte, bize de düşüncelerimizi yerinde ve raportörlerin huzurunda serdetmek imkânını vermedi. Bu itibarla, gecikmiş olan bu müdahalemizi şimdi yapmak suretiyle cevabımızı ve bu konu etrafındaki şahsî mütalâmamızı, tarih ilminin objektifliğine gölge düşürmemek ve tarih tetkiklerine bir hizmet gayesiyle, bildirmeyi uygun buluyoruz.

Raporda tarihî hâdiselerin yanlış veya noksan şekilde değerlendirilmiye çalışıldığına dair bâzı misalleri sıralamadan önce şunu belirtmek gerekir ki, Pascu ve arkadaşları bu raporu hazırlarken, umumî eserler arasına koydukları sayın Uzunçarşılı ve sayın Karal'ın Osmanlı tarihleri dışında, hiç bir Türk tarihçisinin bu sahada ve bu devirler hakkındaki tetkiklerine müracaatla bunlardan faydalanmamışlardır. Bahis konusu ettikleri bu iki tarihçimizin sentez eserlerinden de herhangi bir suretle faydalandıkları söylenemez. Çünkü, elliye yakın bibliyografik notlarında tek bir defa bile bunları bir kaynak olarak kullandıkları, bir delil olarak gösterdikleri görülmektedir.

Raportörler Hussite ideolojisinde bir köylü hareketi mahiyeti bulduktan sonra Şeyh Bedreddin Mahmud Simavnalı hâdisesine temas etmekte ve bunu anti-feodal bir karakter taşıyan bir köylü hareketi olarak vasıflandırmakta ve aynı zamanda sosyal bir yönü de olduğunu iddia etmekte idiler. Bize göre, Şeyh Bedreddin Mahmut hakkında doğru ve kesin bir hüküm verebilmek için onun eserlerini ve düşüncelerini tamamiyle anlamak, dinî ve felsefî akidelerini aksettiren

“Varidat” ı iyice incelemek gerekir ki, raporda bu münasebetle zikredilen tetkik sahiplerinin —ki bu sayın Sovyet ve Romen meslekdaşların hâdiseyi Marksist görüşe göre değerlendirdikleri şüphesizdir— Şeyh Bedreddin Simavnalı’yı tam mânasiyle anlayabilecekleri çok şüphelidir. Bilindiği gibi, Şeyh Bedreddin Mahmut, Dobruca’da ve muhtelif Rumeli bölgelerinde (raportörlerin zannettiği gibi sadece Şimalî Bulgaristan dedikleri yerde değil) bulunduğu sıralarda muhtelif mezhepler ve etnik unsurlar arasındaki dinî-sosyal uçurumları görmüş, her şeyden evvel, hâkim unsurun mensup olduğu İslâm dini ile Şark Hıristiyan kilisesi arasında —diğer Heterodoks mezhepleri de içine alarak— bir yakınlaşmanın ve anlaşmanın zeminini hazırlamak istemiş, bu işin hayatî lüzumuna inanmıştı. Ancak, devlet idaresinde iktidar mevkiine gelemediği için dinî-felsefî ve sosyal-ekonomik düşüncelerinin ve tasavvurlarının nasıl bir tatbikat sahası bulacağı belli değildi. Ona izafe edilmek istenen sosyal eşitlik (l’égalié sociale) ve kollektif mülkiyet (propriété collective) prensipleri, aslında nasıl bir anlam ifade ediyordu ve şümülü ne idi? Acaba, raportörler bu Türk reformatörün düşüncelerinin ve gayelerinin, anlayışı mahdut tarafları ve propagandacıları tarafından nasıl yanlış ve mubalâgalı şekilde aksettirilerek tatbikatına giriştiklerinden ve soysuzlaştırıldıklarından haberdar mı idiler? Bu hareketin başarıya ulaşmamasında karşı fikir ve zihniyetin, müesses nizam koruyucularının aldıkları tedbirler ve bunların müessiriyeti hakkında bir fikre sahip midirler? Bu konuda, bu ve buna benzer mülâhazalara müspet cevap vermek çok güçtür.

Diğer taraftan, bahsedilen devir, Osmanlı tımar-zeamet sisteminin Balkanlarda yeni yeni tatbika başlandığı, mahallî şarfları ve icapları dikkate alarak en rasyonel bir ekonomik ve sosyal ortamın vücade getirilmeye çalışıldığı devredir. Bu kıyam hareketine arzuları ile veya cebren katılan köylüler, her şeyden önce, Osmanlı idaresinin türlü hallerde suples göstermesinden ve müsamahasından faydalanan yerli tiranlara karşı cephe almış, ekip biçtikleri toprağın ürünlerinden yeteri derecede faydalanmak istemişler ve böyle bir vesileyi fırsat bilmışlerdi. Keza, bir çok hâdiselerde, yerli feodallerin rakiplerine karşı Osmanlı devletinin ve makamlarının yardımını sağlamak istedikleri ve köylülerine baskı yapan bir kısım yerli feodaliteden kurtulmak için de bizzat bunların Türk kumandanlarını kendi memleketlerine dâvet ettikleri de meçhul değildi.

Diğer bir delil olarak gösterilen 1477-78’de Slovenye’ye kadar

yayıldığı söylenen köylü hareketi, Osmanlı-Venedik harblerinin son senelerine rastlar ve savaşlar daha ziyade Arnavutluk ve Osmanlı-Venedik hudut bölgelerinde cereyan eder ki, bu harekette mutlaka anti-Osmanlı sebebi aramak ve bunu anti-feodal ile aynı anlamda değerlendirmeye çalışmak çok mübalâgalı bir davranıştır. Elbette harb sahalarında yaşayan halklar her iki tarafın akınları ve istilâları ile ıstırap çekiyordu ve bundan kurtulmak istemeleri de kabil-i izahtır. Ancak, her hal-ü kârda bunu bir köylü kıyâmı addetmek ve bunu da Osmanlılara karşı kabul etmek, olayları yanlış değerlendirmek olsa gerektir.

Raportörlerin, 1554-55 senelerinde Dobruca'da Hıristiyan köylülerle birlikte Türk köylülerin de feodal sınıfa olduğu kadar Padişah'ın hâkimiyetine de karşı bir harekete kalkıştığını söylemeleri, üzerinde durulmıyacak derecede gerçek dışı bir iddiadır. Seferlerden kaçan bir kısım sipahilerin o bölgede eşkiyalık hareketine tevessül ettikleri ve başlarına bâzı Müslüman reayayı da topladıkları kabul edilse bile, bunların hareketlerinin o devir Müslüman dünyasında otoritesi söz götürmez bir yükseklikte tutulan Padişah'a, halife-i ruy-ı zemin'e isyan şeklinde yorumlanması sathî bir görüş olarak vasıflandırılabilir ve hele Hıristiyan reaya ile birlikte harekete kalkıştıklarını ileri sürmek hâdiseleri ve vesikaları yanlış değerlendirmek demek olur.

1594-1598 arasındaki hâdiseleri de aynı şekilde mütalâa edip değerlendirebiliriz. Bilindiği gibi, Eflâk ve Buğdan memleketleri XV. asırda tamamen, XVI. yüzyılda da kısmen üç devletin nüfuz sahâsı içinde idi: Osmanlı devleti, Lehistan ve Macaristan, sonradan Macaristan'ın yerini Habsburg'lar almıştı. Bu iki voyvodalıkta iktidara gelen voyvoda, çoğu defa, bu devletlerden birine istinat ediyor, rakibini ezmiye çalışıyordu. Bu iç mücadeleler bu devletler arasında bir ihtilâta sebebiyet verdiği zaman her iki tarafın tuttuğu voyvodalar birbirileri ile, taraftarı oldukları devletleri de sürükliyerek, mücadele ediyorlar ve bu mücadeleler kanlı, uzun harblere sebebiyet veriyorlardı. Bahis konusu tarihte Eflâk Voyvodası Mihal'in (Michel le Brave) isyanı da bu türlü komplikasyonlara sebep olmuştu. Gerek rakip voyvodalar, gerek Osmanlı ve Avusturya devletleri aralarında savaş bütün şiddetiyle devam etmişti. Bu esnada köylü hareketleri de, şehirlilerin isyanları da vukubulabiliyordu. Bize göre, bu münasebetle adları zikredilen Deli Marko, Baba Novak gibi çete reisleri de bu türlü iç ve dış mücadelelere karışmış kimselerdi ve taraftarlarını

bir devletin hâkimiyeti veya nüfuzu altından çıkarıp diğerinin kadere bağlamak istiyor ve bu suretle daha bahtiyar olacaklarını ümit ediyorlardı. Bu devlet bâzen Osmanlı devleti, bâzen Habsburg İmparatorluğu veya Lehistan Kırallığı olabiliyordu.

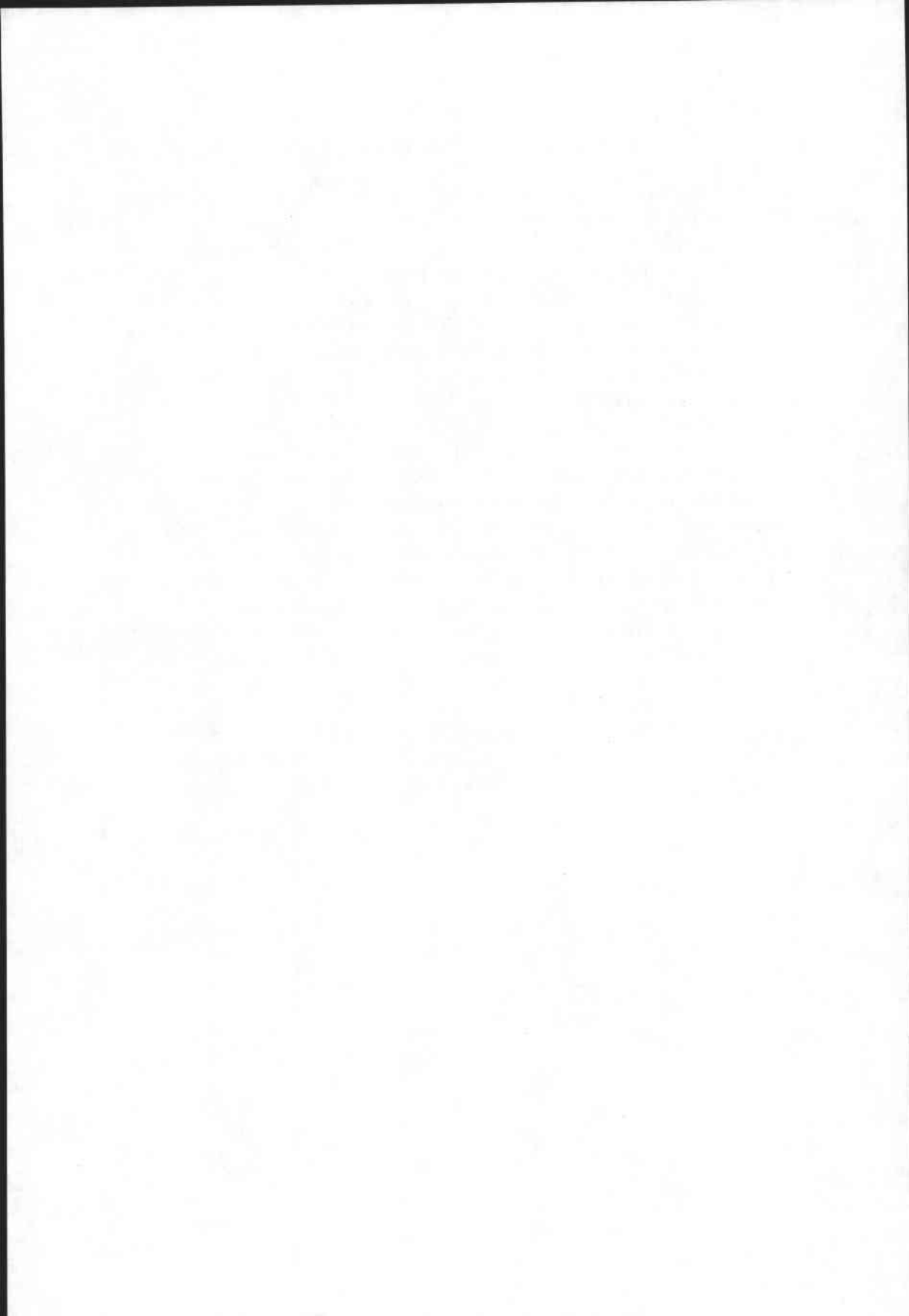
XVII. yüzyılda Macaristan'da vuku bulan Kurucz hareketini de, Labanz'lara karşı, Osmanlı ve Avusturya taraftarları arasında, diğer bir tâbir ile, macar millî varlığını türklerin yardımı ile korumak isteyenlerin Habsburg hâkimiyeti taraftarlarına karşı mücadelesi şeklinde değerlendirmek ve köylü hareketlerini bu büyük cereyanın içinde tâli bir hâdise olarak mütalâa etmek gerekirdi.

Rapor, bundan sonra da, olayları aynı sübjektif ve maksatlı açıdan incelemekte ve aynı hükümlere —her harekette anti- Osmanlı ve anti-Türk sebebi arayarak— varmaktadır. Halbuki, Osmanlı idaresi, hâkim olduğu memleketlerde ve bu arada bütün Balkan yarımadasını kapsayan Rumeli kıtasında nizam ve kanunları, adaleti temin ettiği, keyfî ve kanunsuz hareketlere imkân vermediği müddetçe herhangi bir huzursuzluk, kıyam hareketi, raportörlerin ifadesi ile, anti-Osmanlı ve anti-Türk bir hareket görülmemiştir. Esasen Osmanlı arazi sistemi, aslında ve devrine göre sosyal adaleti tatbik eden ve çatışmalara nisbeten imkân vermiyen ekonomik ve sosyal bir düzen idi. Ancak, bu sistem ve mekanizma bozulmaya başladıktan ve keyfî kanunsuz hareketler arttıktan sonra her yerde huzursuzluklar ve her türlü kıyam hareketleri olmuştur. Sadece muhtelif dinî ve etnik gurupların bir arada yaşadığı Balkan memleketlerinde değil, bizzat hâkim unsur olan ve kendilerinde daima bir üstünlük kompleksi duyan Türklerin en kesif bir şekilde yaşadığı Anadolu'da da buna bol bol rastlanmaktadır.

Raporda, köylü hareketleri olarak vasıflandırılan muhtelif olayların, belli bir görüşe göre ve olduğundan başka şekilde izaha kalkışılması, bu sebepten, tartışmalar sırasında, umumiyetle makbul sayılmamış ve bu raporun sathî bir şekilde ve sabit fikirlere göre hazırlandığı intibahı yaratmıştır. Bu hususta daha katî ve inandırıcı hükümlere varabilmek için, hâdiseleri asıl hüviyetleri içinde ve muhtelif âmilleri dikkate alarak tahlil ve tefsir etmek gerekirdi. Bu itibarla, tarihî gerçeklerin daha fazla aydınlığa kavuşabilmesi bakımından hareket etmek ve her hâdisede mutlaka bir "Türklerle karşı, Osmanlılara karşı" sebebi aramaya çalışmak ve bunu feodallere karşı teması ile

birleştirmek tarih araştırmalarının ciddiyeti ile asla bağdaştırılmıyacak bir davranış olsa gerektir.

Bu tartışmalar esnasında dikkati çeken bir husus da bilhassa bir kısım Romen ve Bulgar tarihçilerinin Marksist tarih görüşlerini aşırı millî ve şoven hislerine bir vasıta, bir basamak ve bir vesile yapmak istemeleri olmuştur. Bu hislerini ve ciddî tarihçilik şiarı ile telif edilemeyecek zaaflarını, âdeta bir aşağılık kompleksi gibi görünecek derecede, sık sık izhara kalkışmaları esef duyulacak bir şeydi. Halbuki, düşünmek lâzımdı ki, bugün millî ve harsî mevcudiyetlerini idrak eden genç Balkan devletleri, Osmanlı Türklerinin geniş müsamahası, galip ve fatih bir milletin lütuf ve atıfetleri sayesinde bunu temin edebilmişlerdi. Batı dünyasının hiç bir yerinde başka bir dine, farklı bir mezhebe tahammül edemiyen ve yaşatmıyan zihniyet ve sistem, eğer Osmanlı devletinde de mevcut olsa idi, bugün, ne Bulgar ve Romen, ne de Sırp ve Yunan adına rastlanmazdı, tarihin muhtelif devirlerinde isimlerini bırakarak kendileri başka milletlerin içinde eriyen kavimler olurlardı. Osmanlı devleti ve Türk milleti onların millî varlıkları, dilleri, dinleri, örf ve âdetleri ile yaşamalarına, hattâ kendi mevcudiyeti aleyhinde inkişaf etmelerine müsamaha göstermiş ve bugünkü neticenin husulüne, dolayısıyla, yardım etmişti. Bu hakikat meydanda iken, devlet mekanizmasının en âdil ve salim bir şekilde işlediği devirlerde bile, anti-Türk bir hareket duyulmuş olmasına inanmak cidden mümkün değildir ve tarihî olayları bu türlü zorlamalarla tefsire kalkışmak, objektif tarihçiliğin makbul sayılmıyacağı bir hareket olacaktır.

INTERVENTION CONCERNANT LE RAPORT :
"MOUVEMENTS PAYSANS DANS LE CENTRE
ET LE SUD-EST DE L'EUROPE, DU Xe AU XXe
SIECLE", PAR STEFAN PASCU ET SES
COLLABORATEURS

M. TAYYIB GÖKBİLGİN

J'ai sur le Rapport quelques objections et je dois dire tout d'abord que je ne le trouve nullement satisfaisant. Le premier problème concerne le sens donné ici aux mouvements paysans, comme mouvements pouvant être définis dans le sens de mécontentement, de révoltes, d'insurrections venant des paysans proprement dits. Nous ne sommes pas d'accord avec ces collègues dans cette affirmation, parce qu'à ces époques et dans les territoires en question, il serait difficile de caractériser certains mouvements comme des mouvements paysans, c'est-à-dire, appartenant exclusivement à la paysannerie. A mon avis on peut discuter sur la signification essentielle et appropriée de la notion en question.

Il est évident qu'il y a eu presque partout, à toutes les époques historiques, des périodes de paix, de calme et d'ordre, ainsi que des périodes de désordre et de troubles plus ou moins accusés. On constate que les mouvements de divers caractères qu'on rencontre de temps en temps, et même souvent, à l'époque de la féodalité occidentale et, avant la domination ottomane, dans les pays de la péninsule balkanique, sont devenus à une époque plus récente, et précisément au début de l'époque ottomane, beaucoup moins importants et restreints seulement aux temps critiques. Par conséquent il s'était produit alors une certaine Pax Ottomana.

Je pense qu'il faudrait d'abord ne pas oublier le caractère dominant de l'époque en question; époque de caractère religieux, à côté d'autres caractères, bien entendu, dont l'efficacité peut être prise en considération. Mais je pense que ce serait commettre une grande erreur que d'essayer d'expliquer chaque mouvement en se basant sur le facteur économique comme facteur principal et de tâcher de

désigner l'anti-ottoman, l'anti-turc, en le faisant synonyme de l'anti-féodal, ignorant ainsi qu'il n'y a jamais eu dans l'Empire Ottoman de féodalité au sens propre. Par contre, je dois rappeler comme une affirmation soulignée jusqu'à nos jours par de nombreux historiens sérieux, consciencieux et objectifs, que l'Empire Ottoman, à l'époque de sa fondation, avait apporté à la péninsule balkanique, l'ordre, la justice, ayant pu y constituer une synthèse de l'administration et de l'organisation, s'appuyant sur la compréhension et la tolérance bines larges, relativement à son époque. Il était aussi un élément de conciliation dans une société incohérente, parmi des populations très hétérogènes. Cela est déjà depuis longtemps une vérité historique.

Dans le Rapport en question on a essayé d'apprécier les événements historiques d'une façon, à mon avis, déficiente. On peut citer comme un exemple typique à ce propos la révolte de Bedreddin Samavnaı, dont j'ai eu l'occasion de parler dans une autre section. Pour pouvoir porter un jugement acceptable sur cet homme, sur sa valeur et son action, il fallait bien comprendre ses pensées, ses oeuvres principales, surtout le Varidat, qui reflète sa doctrine religieuse et philosophique, aussi bien que leur application à la société des différentes régions. Je doute fort que les auteurs cités dans le Rapport puissent bien comprendre ces problèmes et les interpréter comme il le faut.

Qu'il me soit permis de faire maintenant à ce propos une brève esquisse et de donner quelques explications nécessaires. Quand ce révolutionnaire, qui était aussi un érudit, s'était trouvé, à plusieurs reprises en certains endroits de la péninsule balkanique, comme le Dobroudja, la Macédoine etc., il avait observé et constaté des divergences et des complications entre des éléments très variés, parmi les groupes ethniques et religieux; il était convaincu de la nécessité d'une réforme profonde dans l'Islam, à la suite de rapprochements qu'il faisait entre les adeptes de l'Islam et ceux de l'église d'Orient. Or il n'a pu acquérir le pouvoir, et ses entreprises et ses pensées n'eurent aucun succès en pratique. Quant aux tentatives qu'ont essayé d'appliquer ses partisans et représentants, ignorants et fanatiques, au sujet de la propriété collective et du principe d'égalité sociale, elles n'occasionnèrent pour eux que d'énormes pertes. Il faut considérer aussi dans cette action que les partisans étaient des paysans simples et purs, et leur participation à cette action visait l'administration ottomane

ou bien les oppresseurs indigènes qui, ayant profité de la souplesse et de la tolérance infinie de leurs Sandjak-beys, ou de leurs Beyler-beys, devenaient souvent de véritables oppresseurs envers les paysans.

Un autre événement, cité comme argument à ce sujet, le mouvement soit disant paysan de 1477-78, dont on souligne qu'il fut répandu jusqu'en Slovénie, encore sous la domination des Habsbourgs avorte justement à la dernière année de la guerre ottomano-vénitienne, et les querelles se répandent naturellement aux pays frontières et en Albanie; par conséquent il serait sans doute une erreur d'y chercher un motif d'anti-ottomanisme, de l'identifier avec l'action anti-féodale et de l'interpréter ainsi. Certes, les populations qui vivaient dans les zones de guerre ont beaucoup souffert pendant les razzias entreprises par les deux camps adverses; il est donc tout à fait compréhensible qu'elles aient voulu s'en libérer.

Nous pouvons apprécier les événements de 1594-98 en raisonnant de la même manière. On sait très bien qu'à cette époque la Valachie et la Moldavie entraient dans la sphère de trois Etats puissants: L'Empire Ottoman, la Pologne et la Hongrie d'abord et puis de la monarchie des Habsbourgs ensuite. Dans ces deux principautés danubiennes les Voivodes pouvant prendre le pouvoir cherchaient à écraser leurs rivaux en s'appuyant sur l'une de ces puissances, et lorsque les querelles intestines duraient, il se produisait de graves complications entre celles-ci. Les deux partis soutenaient chacun un des prétendants, légitime ou non. Alors commençaient les interventions extérieures auxquelles participaient, semble-t-il, les paysans, de même, les bourgeoisies des villes s'y mêlaient et souffraient beaucoup de ces querelles. C'est pourquoi les chefs de combat comme par exemple Deli Marko, Baba Novak etc. étaient, à mon avis, les leaders d'une clique ayant pris parti pour l'un de ce voivodes; mais ceux-ci n'étaient jamais les représentants des masses paysannes, qui souffraient véritablement pendant les querelles intérieures et les opérations militaires extérieures. On peut supposer aussi qu'ils voulaient sortir de la dépendance ou de l'influence de ces puissants, et, en favorisant l'autre espéraient de cette manière que leur sort fût devenu meilleur et leur état plus prospère. C'est ainsi que je considère pareillement les mouvements de *Kurucz* en Hongrie au XVIIe siècle, contre ceux des *Labances*.

Pour conclure on peut dire que, dans les pays de la péninsule balkanique, où l'Empire Ottoman dominait, l'on ne peut prétendre qu'il y eût des mouvements de révolte, qualifiés toujours par nos collègues d'anti-ottoman, d'anti-turc, comme synonymes d'anti-féodal. La Sublime Porte y pouvait assurer complètement l'ordre public, la justice et les lois, et ne permettait, de même, aucune action arbitraire ni abusive.

D'ailleurs, le système agraire ottoman s'était essentiellement appuyé sur les principes de justice sociale, en comparaison, bien entendu, de son époque et ne favorisait jamais, ni au sens propre, ni dans les applications — originales et parfaites — les frottements entre les gouvernés et les gouvernants. Il est évident, d'autre part, que dans la société ottomane musulmane d'alors, dominait un complexe de supériorité, mais, en même temps, le traitement des sujets, des Reâyâ, devait se baser sur les principes des lois, soit découlant du Chériat, soit de l'Örf. On constate aussi que, lorsque ce système et ce mécanisme économique et social commença à dégénérer et les actes arbitraires et les abus augmentèrent, il se produisit aussitôt presque partout des mécontentements, des mouvements paysans etc., de sorte que, non seulement aux pays de la péninsule balkanique où vivaient des groupes différents d'ethnique et de religion, l'un à côté de l'autre, paisiblement, mais aussi dans les vastes contrées de l'Asie Mineure où vivait en grande majorité l'élément turc, soit-disant l'élément dominant, ces mouvements se multiplièrent. Alors, nous pouvons dire qu'il faut apprécier les événements historiques dans leur valeur, dans leurs qualités originales, ne visant aucune idée fixe ni arrière pensée. Appuyé sur le raisonnement ci-dessus exposé, j'ai l'impression que ce Rapport a été préparé superficiellement et d'après certaines idées fixes. Je pense que pour arriver à des jugements plus sains, plus corrects et dignes de confiance, il faut apprécier les événements historiques dans leur originalité, considérant, pour cela, plusieurs facteurs. Je souhaite que les rapporteurs veuillent bien apprécier mes objections, mes critiques sous la lumière de ces considérations.